

Manifestasi Kaedah Halaqah Pada Zaman Rasulullah Saw:Aplikasi Dalam Sistem Pengajian Pondok Terpilih Di Negeri Kelantan

Manifestation of Halaqah Methods in Rasulullah SAW era : Applications in Selected Pondok System in Kelantan

Mohd Zahirwan Halim Zainal Abidin^{a*}, Huzaimeah Ismail^b, Abd. Munir Mohd Noh^a, Muhammad Yusri Yusof@Salleh^a, Paiz Hassan^a, Ahmad Bakhtiar Jelani^a

^a*Akademi Pengajian Islam Kontemporari, Universiti Teknologi MARA Cawangan Perak,Seri Iskandar, 32610, Bandar Baru Seri Iskandar, Perak, Malaysia*

^b*Akademi Pengajian Islam Kontemporari, Universiti Teknologi MARA, 40450, Shah Alam, Selangor, Malaysia*

*Corresponding author: mohdz560@uitm.edu.my

Article history

Received: 2019-12-04

Received in revised form: 2020-04-05

Accepted: 2020-04-06

Published online: 2020-06-30

Abstract

The halaqah method was practiced in Islamic education since the period of Prophet Muhammad PBUH in order for convey knowledge and education to the Muslims. Continuity in applying the halaqah method in Islamic education has been continued as a legacy in Islam to continue the culture of knowledge established by the Prophet Muhammad PBUH. The establishment of pondok institutions, especially in the state of Kelantan, has demonstrated the application of the halaqah method in the teaching and learning system. Hence, the objective of this study is to study the history of halaqah method in education practised by Rasulullah SAW and also the applications of halaqah method in selected pondok's, Pondok Pasir Tumbuh, Kota Bharu and Pondok Lubuk Tapah, Pasir Mas, Kelantan. This study uses a qualitative method based entirely on document analysis, interviews and observations to compile the data needed. The results of the study show that the halaqah method is still being used in pondok's institutions even though the current globalization have changed the education system including the Islamic education. The halaqah method is still relevant for improved knowledge among the Muslim community especially in pondok's institutions in Kelantan. For conclusion, the applications of the halaqah method is important in Islamic education especially in pondok's institutions as a model for practicing the Prophet's PBUH sunnah.

Keywords: Halaqah Methode, Prophet Muhammad PBUH, Pondok Institution, Kelantan State

Abstrak

Kaedah halaqah diperlakukan dalam pendidikan Islam sejak zaman Rasulullah SAW bertujuan menyampaikan ilmu pengetahuan dan pendidikan terhadap para sahabat RA dan umat Islam pada masa itu. Kesinambungan dalam mengaplikasikan kaedah halaqah dalam pendidikan Islam telah diteruskan sebagai satu warisan bagi meneruskan legasi keilmuan sebagaimana yang diasaskan oleh baginda Rasulullah SAW. Penubuhan institusi pengajian pondok khususnya di negeri Kelantan telah memperlihatkan aplikasi kaedah halaqah dalam sistem pengajaran dan pembelajaran yang diperlakukan dari dahulu sehingga kini. Justeru, objektif kajian ini ialah untuk menyelusuri sejarah pendidikan Rasulullah SAW berdasarkan kaedah halaqah selain mengkaji aplikasi kaedah ini di institusi pengajian pondok terpilih di negeri Kelantan. Pondok-pondok tersebut ialah Pondok Pasir Tumbuh, Kota Bharu dan Pondok Lubuk Tapah, Pasir Mas, Kelantan. Kajian ini menggunakan metode kualitatif sepenuhnya berpandukan analisis dokumen, temubual dan perhatian dalam mendapatkan data-data yang diperlukan. Dapatkan kajian ini memperlihatkan kaedah halaqah masih lagi diperlakukan di institusi pengajian pondok walaupun arus globalisasi telah memberi anjakan baru dalam sistem pendidikan khususnya pendidikan Islam. Kaedah halaqah masih lagi relevan untuk diperlakukan dalam membudayakan ilmu pengetahuan di kalangan masyarakat Islam sejagat khususnya di institusi pondok di negeri Kelantan. Rumusnya, aplikasi kaedah halaqah sebagai salah satu kaedah dalam pendidikan Islam khususnya di institusi pengajian pondok dapat dijadikan sebagai model dan pemangkin dalam mempraktikkan sunnah Rasulullah SAW dalam pelbagai lapangan kehidupan pada zaman kini.

Keywords: Kaedah Halaqah, Rasulullah SAW, Institusi Pengajian Pondok, Negeri Kelantan

1.0 PENGENALAN

Kaedah pengajaran dalam menyampaikan ilmu pengetahuan merupakan penghubung antara pihak pengajar dan pelajar yang sentiasa mempengaruhi dan berinteraksi antara satu sama lain. Kaedah yang baik membolehkan para pelajar memperolehi ilmu pengetahuan, kemahiran, mengubah perilaku, menggalakkan minat dan nilai-nilai baik yang ingin dimiliki. Kaedah merupakan salah satu cara untuk mencapai matlamat sesuatu pengajaran walaupun tiada kaedah yang boleh dikatakan terbaik untuk sesuatu pembelajaran (Abdullah Ishak, 1995). Rasulullah SAW telah mempraktikkan pelbagai kaedah, metodologi atau pedagogi dalam memberi pendidikan kepada umat Islam antaranya melalui kaedah halaqah (Noornajihan Jaafar & Abd. Halim Tamuri, 2012). Kaedah halaqah masih lagi diteruskan sebagai satu kaedah pendidikan yang dipraktikkan dalam institusi-institusi pendidikan Islam sama ada di institusi pengajian tidak formal seperti di masjid-masjid ataupun di institusi pengajian formal seperti institusi pengajian pondok yang terkenal di Nusantara.

Institusi pengajian pondok merupakan pusat pendidikan formal yang paling awal diasaskan di Malaysia dan merupakan warisan ketamadunan Melayu-Islam dalam lapangan pendidikan sejak turun temurun. Sumbangan institusi ini terhadap perkembangan keilmuan serta dakwah di kalangan masyarakat Islam di Malaysia sangat signifikan sejak daripada awal penubuhannya. Sambutan yang diberikan oleh masyarakat Islam di Malaysia terhadap institusi ini masih lagi berlangsung sehingga ia kekal berperanan sebagai pusat pendidikan Islam. Institusi ini juga masih teguh mempertahankan asas ajaran Islam berpaksikan akidah Ahli Sunnah wal Jamaah dan fiqh mazhab Syafie sebagaimana yang diamalkan oleh masyarakat Malaysia khasnya dan Nusantara umumnya sejak dahulu.

Menurut Kamus *Mu'jam al-Wasit*, *halaqa* atau *halqah* bermaksud satu kumpulan yang duduk dalam satu bulatan bagi mempelajari sesuatu ilmu daripada halaqah seseorang guru. Halaqah juga boleh didefinisikan sebagai majlis ilmu yang berjalan secara talaqqi dalam halqah atau halaqah seseorang guru (Ibrahim Anis, Atiyah al-Sawalihi, Ab. Halim Muntasar, Muhammad Khalfullah Ahmad, 1972). Berdasarkan *Kamus Munjid* pula, *halqah* atau kata jamaknya *halaqa* dan *halaqat* memberi maksud seseorang yang berada dalam pengajian secara rapat atau terangkum antara satu sama lain seperti bulatan (*al-Munjid fi al-Lughah wa al-Adab wa al-Ulum*, 1927).

Halaqah merupakan satu kaedah iaitu para pelajar akan duduk mengelilingi guru dalam bentuk bulatan atau separa bulatan bagi mendengar syarahan berkaitan sesuatu ilmu (Solahuddin Ismail & Zaheruddin Othman, 2015). Halaqah adalah sistem pengajian berbentuk bulatan yang merupakan satu kaedah yang digunakan di pusat-pusat pengajian Islam antaranya di kota Mekah satu ketika dahulu. Terdapat juga halaqah dengan kedudukan guru berada di tengah-tengah dikelilingi oleh para pelajar pada tempat tertentu. Kaedah halaqah yang dipraktikkan di Masjidil Haram dan Masjid Nabawi pada peringkat awal telah diterapkan dalam sistem pengajian di institusi pondok di Nusantara (Numan Hayimasa, 2013 ; Ahmad Fauzi Abdul Hamid, 2010). Kaedah halaqah berlangsung dengan cara para pelajar duduk bersila di atas lantai dalam lingkaran atau bulatan untuk mendengar penjelasan dan penerangan seseorang guru yang akan duduk di tengah bulatan. Guru berkenaan akan menghuraikan sesbuah kitab atau buku sama ada karyanya sendiri atau orang lain. Pelajar juga akan menggunakan kitab-kitab yang sama dalam satu-satu halaqah (Ahmad Fauzi Abdul Hamid, 2010 ; Achmad Muslimin, 2015). Halaqah dilaksanakan dalam pendidikan Islam melalui pelbagai medium sama ada dalam bentuk bulatan iaitu para pelajar duduk mengadap guru, kedudukan guru biasanya tinggi sedikit daripada pelajar contohnya guru duduk di atas kerusi ataupun dengan adanya peralatan-peralatan seperti kerusi meja (Luqman Hj. Abdullah, Temubual, 13 Mac 2018). Para guru pula akan duduk dalam keadaan khusyuk, memulakan pengajaran dengan

Basmalah, memuji Allah SWT serta berselawat kepada Rasulullah SAW. Setelah semuanya selesai, maka sesi pengajaran akan bermula (Abdullah Ishak, 1989 ; Ab. Halim Tamuri & Nik Mohd Rahimi Nik Yusoff, 2010). Seseorang pelajar diberi kebebasan untuk memasuki mana-mana halaqah berdasarkan ilmu yang diminati. Ini menunjukkan kaedah halaqah tidak mengikat seseorang pelajar untuk belajar dengan mana-mana guru. Para pelajar lazimnya akan duduk secara bulatan dalam kumpulan tertentu semasa sesi pengajian yang biasanya bertempat di masjid.

Secara rumusannya, kaedah halaqah dapat disimpulkan sebagai satu sistem dan kegiatan pembelajaran dalam pendidikan Islam yang berbentuk lingkaran atau bulatan yang biasanya diadakan di masjid atau pusat-pusat pendidikan Islam. Pelaksanaannya ialah dengan cara duduk bersila dengan diketuai oleh seorang guru dalam pengajian ilmu-ilmu Islam dengan tujuan untuk menambah pengetahuan serta beramal dengan ilmu-ilmu tersebut. Guru akan menghuraikan pengajian berpandukan kitab-kitab tertentu manakala pelajar akan mendengar dan mencatat penjelasan guru pada kitab-kitab tersebut.

2.0 LITERATUR KADEAH HALAQAH DALAM PENDIDIKAN ISLAM DI INSTITUSI PENGAJIAN PONDOK

Bahagian ini membincangkan dua kategori literatur iaitu pelaksanaan kaedah halaqah pada zaman Rasulullah SAW dan perkembangan institusi pengajian pondok di negeri Kelantan.

2.1 Pelaksanaan Kaedah Halaqah Pada Zaman Rasulullah SAW

Kaedah ‘umumi merupakan kaedah yang terawal dijalankan dalam sistem pendidikan Islam di dunia yang diasaskan oleh Nabi Muhammad SAW. Antara ciri kaedah ‘umumi ialah terbuka kepada seluruh masyarakat, tidak mempunyai kurikulum khusus, masa pengajian tertakluk kepada guru dan tempat pengajian digunakan secara bersama. Pendekatan yang digunakan dalam pengajian ialah kaedah halaqah, iaitu guru akan duduk secara tetap di hadapan pelajar dan pelajar pula duduk mengelilingi guru dalam bentuk bulatan atau separuh bulatan (Solahuddin Ismail & Zaheruddin Othman, 2015).

Kaedah halaqah adalah kaedah pendidikan Islam yang pertama dijalankan pada tahun 610 M oleh Rasulullah SAW bertujuan untuk membentuk sahsiah Islam yang sejati serta menegakkan agama Islam (Zawawi Haji Ahmad, 1984). Kaedah ini juga adalah antara kaedah pendidikan yang dipraktikkan oleh baginda untuk menyebarkan risalah tauhid semasa zaman permulaan Islam. Baginda telah menyampaikan wahyu yang diturunkan kepada sebahagian kecil para sahabat melalui kaedah ini. Kaedah halaqah dipraktikkan sama ada di rumah baginda sendiri atau di rumah para sahabat antaranya di rumah al-Arqam bin Abi al-Arqam. Rumah al-Arqam bin Abi al-Arqam merupakan halaqah yang masyhur di kalangan para sahabat pada peringkat awal penyebaran agama Islam (Dini Farhana Baharudin et.al., 2013). Baginda telah menyampaikan ajaran Islam dan memberikan nasihat sehingga akhirnya hampir empat puluh orang telah memeluk agama Islam. Peringkat ini dikenali dalam sejarah Islam sebagai dakwah secara sulit yang berlangsung selama tiga tahun dengan tujuan memberi petunjuk kepada pendakwah terkemudian supaya berwaspada dan mengkaji dengan teliti agar tujuan dakwah terlaksana. Peringkat ini juga memberi gambaran bahawa urusan dakwah perlu dijalankan dengan usaha yang bersungguh-sungguh serta bertawakal sepenuhnya kepada Allah SWT (Muhammad Said Ramadhan al-Buti, 1996).

Semasa proses dakwah secara rahsia, Rasulullah SAW merupakan ketua serta mentor dalam halaqah yang dijalankan bersama para sahabat baginda di rumah al-Arqam Bin Abi al-Arqam (Azman Ismail, et.al., 2015). Baginda juga telah menyampaikan wahyu yang diterima daripada Allah

SWT kepada mereka yang hadir dalam halaqah ilmu di rumah al-Arqam bin Abi al-Arqam. Baginda membaca ayat-ayat yang diterima dan memberi penjelasan berkenaan maksud ayat tersebut dengan jelas agar wahyu tersebut dapat difahami dan dihayati sepenuhnya oleh para sahabat yang hadir. Selain itu, baginda telah membimbang mereka untuk menghafal ayat-ayat al-Quran serta menunjukkan kepada mereka cara-cara mengamal dan menghayati segala pengajaran daripada ayat-ayat tersebut. Baginda juga telah mendidik para sahabat dengan penuh kemesraan dan kasih sayang sehingga perlakuan tersebut memberi kesan yang mendalam kepada pemikiran dan tingkah laku mereka (Juhaidi Yean Abdullah, 2012 ; Zawawi Haji Ahmad, 1984). Aktiviti melibatkan diskusi dan perbincangan juga dilakukan oleh baginda sebagai penambahan terhadap proses pengajaran dan pembelajaran dikalangan para sahabat (Azman Ismail et.al., 2015 ; Muhammad Said Ramadhan al-Buti, 1996).

Apabila Rasulullah SAW berhijrah ke Madinah, aktiviti dakwah masih berterusan melalui kaedah halaqah terutamanya di Masjid Nabawi sehingga baginda wafat. Sesi halaqah berlangsung selepas setiap waktu sembahyang dengan cara umat Islam mengelilingi baginda untuk mempelajari ilmu pengetahuan (Farida Rizki Umami, 2015 ; Zawawi Haji Ahmad, 1984). Rasulullah SAW telah membentuk dan mendidik para sahabat dengan akidah yang mantap serta memiliki keperibadian yang terpuji. Para sahabat baginda banyak membantu menyebarkan risalah Allah SWT kesan daripada halaqah yang dijalankan. Dalam sejarah Islam, kegemilangan dan kecemerlangan umat Islam adalah melalui budaya ilmu yang berlangsung di masjid. Masjid Nabawi dan Masjid Quba merupakan masjid-masjid yang menjadi pusat kegiatan keilmuan apabila Rasulullah SAW menyampaikan khutbah. Baginda juga telah mengasaskan halaqah dengan cara para sahabat duduk mengelilingi baginda. Selain daripada menyampaikan ilmu, terdapat juga soal jawab dalam halaqah tersebut (Nor Azlina Abd. Wahab et.al., 2016 ; Achmad Muslimin, 2015). Di Masjid Nabawi, Rasulullah SAW telah mengajar para sahabat dalam halaqah berkenaan ilmu-ilmu akidah, hukum dan pembacaan al-Quran (Mohd Yusof Ahmad, 2010). Anas Bin Malik RA telah meriwayatkan bahawa selepas waktu Asar, para sahabat akan duduk dalam beberapa halaqah membaca al-Quran selain mempelajari perkara-perkara fardhu dan sunat. Halaqah-halaqah tersebut juga disertai oleh kanak-kanak (Ahmad Shalaby, 1976). Terdapat sebuah hadis Rasulullah SAW yang menggambarkan pelaksanaan halaqah pada zaman baginda. Antaranya ialah sebuah hadis yang bermaksud:

Dari Abu Waqid Al Laithi, bahawa ketika Rasulullah SAW sedang duduk di dalam masjid dan ada orang bersama dengan baginda tiba-tiba datanglah tiga orang lelaki. Dua orang daripadanya berjumpa Rasulullah SAW manakala seorang lagi telah pergi. Kedua orang tadi telah berhenti di hadapan Rasulullah SAW sementara seorang lagi telah melihat di celah-celah halaqah (lingkaran orang-orang yang duduk), lalu diapun duduk di dalamnya. Adapun yang lain mereka telah duduk di belakang mereka. Adapun yang ketiga maka dia telah berpaling pergi. Setelah Rasulullah SAW selesai, Baginda telah bersabda “Mahukah aku beritakan kepada kamu tentang tiga orang tadi? Adapun salah satu dari mereka dia telah mendekati Allah SWT, maka Allah SWT pun mendekatkannya. Adapun yang lain dia malu kepada Allah SWT, maka Allah SW pun malu kepadanya. Dan adapun yang lain dia telah berpaling, maka Allah SWT pun berpaling darinya.”

(Riwayat Bukhari, no. 66)

Hadis ini membincangkan berkaitan orang yang duduk dalam majlis ilmu sehingga bersurai dan keperluan mengisi atau duduk di tempat kosong dalam halaqah ilmu (al-Bukhari, 2004). Hadis ini menganjurkan pembentukan halaqah dan keutamaan orang yang datang dahulu untuk duduk di

hadapan. Selain itu, mereka yang menghadiri sesuatu halaqah perlu mengisi tempat kosong dan menjaga adab. Hadis ini juga memuji mereka yang berusaha untuk menghadiri majlis ilmu dalam halaqah serta tidak meninggalkan majlis ilmu tanpa sebarang alasan. Kesimpulannya, hadis ini menjelaskan keutamaan orang yang menghadiri majlis ilmu atau majlis zikir yang duduk bersama orang yang berilmu dan berzikir dalam masjid. Hadis ini juga memuji orang yang malu dan duduk di tempat yang paling belakang (Ibnu Hajar al-Asqalani, 2002).

2.2 Perkembangan Institusi Pengajian Pondok Di Negeri Kelantan

Kedatangan Islam ke Nusantara telah mempengaruhi penubuhan institusi-institusi pendidikan Islam peringkat awal iaitu institusi pengajian pondok yang juga dikenali dengan istilah dayah, rangkang, zawiya dan juga pesantren. Pertumbuhan pengajian pondok khususnya di Malaysia merupakan hasil cetusan evolusi pendidikan Islam yang berpusat di rumah, surau atau masjid. (Abdullah Ishak, 1995). Sistem pondok terbentuk kerana adanya guru-guru mursyid yang mendapat pendidikan di Makkah, Mesir, India atau lepasan-lepasan pengajian pondok tempatan yang terkenal seperti di Patani, Kedah atau Kelantan. Mereka lazimnya mengajar di masjid, surau atau madrasah. Oleh kerana pengajaran yang diberikan oleh mereka telah menarik minat para pelajar terutamanya yang datang dari tempat yang jauh untuk mendalami ilmu, maka mereka telah menetap buat sementara di sekeliling masjid atau surau dengan membina bangunan-bangunan kayu kecil yang dikenali dengan pondok (Shafie Bakar, 1992).

Istilah pondok berasal daripada perkataan Arab “Funudun” atau “Funduqun” yang bermaksud rumah tumpangan ataupun tempat penginapan para pengembara yang berkunjung ke sesebuah tempat. Dalam pendidikan Islam, pondok bermaksud rumah-rumah kecil yang menjadi tempat tinggal para pelajar dan terletak berhampiran masjid atau rumah guru di sebuah tempat yang khusus. Pondok-pondok merupakan tempat tinggal para pelajar telah dibina dengan cara yang tersusun. Ciri-ciri khusus yang ada pada sesebuah institusi pondok seperti rumah kecil, madrasah, masjid dan rumah guru telah menunjukkan istilah pondok dikenali sebagai pusat pendidikan Islam di Nusantara (Masyurah Mohd Rawi et.al., 2015 ; Noornajihan Jaafar et.al, 2017 ; Jasni Sulong, 2015). Pondok juga dapat memberi maksud satu kawasan yang mempunyai sebuah madrasah atau masjid sebagai tempat pengajian yang dikelilingi oleh tempat tinggal para pelajar berbentuk pondok-pondok kecil. Pondok-pondok tersebut telah dibina sendiri oleh para pelajar. Madrasah atau masjid tersebut telah dibina hasil daripada sumbangan atau derma anggota masyarakat (Ezad Azraai Jamsari et.al., 2011). Institusi pengajian pondok juga merupakan sebuah institusi yang mempunyai beberapa elemen antaranya (Solahuddin Ismail et.al., 2009):

- a. Sistem yang lebih efektif dan efisyen dengan kaedah pengajian yang tersusun dan formal.
- b. Tempat dan ruang belajar yang luas untuk keperluan bilangan pelajar yang bertambah ramai
- c. Kemudahan tempat tinggal para pelajar sama ada yang datang dari tempat yang dekat atau jauh

Kedatangan Islam ke Alam Melayu telah memberikan banyak pengaruh dan kesan yang tersendiri termasuk dalam bidang pendidikan. Sebagai contoh, kedatangan Islam ke negeri Kelantan yang dikatakan bermula sejak abad ke 12 M telah memberikan kesan kepada perkembangan syiar Islam di negeri tersebut. Institusi pengajian pondok merupakan salah satu institusi pendidikan tradisional yang lahir kesan daripada kegemilangan dan pengaruh Islam sekitar abad ke 17 M hingga abad ke 20 M. Institusi tersebut telah berkembang dengan begitu pesat sekali di Nusantara khususnya di negeri Kelantan.

Perkembangan ini berlaku memandangkan ramai cendikiawan-cendikiawan agama telah dilahirkan. Pada awal abad ke 19 M dan 20 M, negeri Kelantan melahirkan puluhan guru dan ulama yang pulang dari dua pusat pengajian utama pada masa itu iaitu di Patani dan di Timur Tengah khususnya Mekah. Mereka telah mengasaskan pusat-pusat pengajian pondok apabila pulang ke tanahair untuk mengembangkan ilmu pengetahuan dan ajaran Islam. Institusi pengajian pondok telah menarik minat ramai penuntut yang datang dari pelbagai negara untuk menuntut ilmu-ilmu agama di negeri tersebut (Mohd Roslan Mohd Nor et.al., 2012 ; Arba'iyah Mohd Noor, 2008).

Institusi pengajian pondok di negeri Kelantan berkembang pesat pada awal abad ke 19 M kerana banyak pondok-pondok ditubuhkan untuk memenuhi keperluan ilmu di kalangan masyarakat Islam di Kelantan atau dari luar Kelantan pada masa itu (Nur Azuki Yusuff & Nik Kamaliah Nik Abdullah, 2007). Pendidikan pondok di Kelantan dikatakan berasal daripada Patani kerana kebanyakan guru dan ulama Kelantan yang hidup pada abad ke 19 M dan awal abad ke 20 M adalah bekas pelajar pondok Patani (Mohd Taib Osman & A. Aziz Deraman, 2000). Mereka membawa ilmu yang dipelajari di Patani ke Kelantan termasuk peraturan-peraturan dan cara-cara mengajar di pondok sebagaimana di Patani. Sebelum tahun 1909 M, hubungan Kelantan dan Patani adalah amat rapat kerana kedua-dua negeri tersebut mempunyai pertalian darah dan sejarah (Nik Mohamed B. Nik Mohamed Salleh, 1985).

Kedudukan geografi negeri Kelantan dan Terengganu yang berhampiran dengan Patani telah mempengaruhi perkembangan sistem pondok di negeri-negeri tersebut. Ini disebabkan sistem pendidikan pondok dikatakan bermula di Patani dan telah berkembang ke negeri-negeri Melayu yang lain seperti Kelantan dan Terengganu (Ismail Hussein & Aziz Deraman et.al., 1989). Negeri Kelantan merupakan antara negeri di Malaysia yang mempunyai banyak institusi pengajian pondok. Ini mungkin disebabkan negeri Kelantan adalah antara negeri yang paling awal menerima Islam dan pernah berperanan sebagai pusat penyebaran Islam di rantau ini (Wan Husein Azmi, 1980). Selain daripada kedudukan yang berhampiran dengan Patani, kebanyakan para guru pondok yang menetap di Kelantan pada akhir abad ke 19 M dan 20 M juga telah mendapat pendidikan awal di Patani. Faktor-faktor ini juga telah mempengaruhi pembinaan institusi pengajian pondok di Kelantan (Amran Kasimin, 1993).

Pembangunan institusi pondok di Kelantan berkait rapat dengan perkembangan dan suasana keislaman yang berlaku di Kelantan sehingga institusi tersebut menjadi pusat kegiatan keilmuan dari abad ke 18 M hingga abad ke 20 M. Institusi pondok merupakan institusi yang paling berpengaruh dalam masyarakat Melayu pada masa itu (Ezad Azraai Jamsari et.al., 2011). Institusi pengajian pondok di Kelantan juga merupakan institusi pengajian Islam yang kukuh di Nusantara serta mempunyai keistimewaan-keistimewaannya yang tersendiri (Rosnani Hashim et.al., 2011). Pondok-pondok di Kelantan didirikan berhampiran dengan surau atau masjid untuk memudahkan para pelajar berulang alik dan menuntut ilmu. Sebelum tahun 1940, bilangan pondok di Kota Bharu berjumlah ratusan buah (Mohd Roslan Mohd Nor et.al., 2012).

Pondok pertama yang didirikan di Kelantan ialah pondok Pulai Condong yang diasaskan oleh Haji Ab. Samad Abdullah atau Tok Pulai Chondong (1792-1874 M) sekitar tahun 1820 M (Mohammad Ridzuan Othman, 2001 ; Ramli Saadon et.al., 2016). Pondok ini terletak di jalan Kuala Krai kira-kira 28 kilometer dari Bandar Kota Bharu (Mohd Roslan Mohd Nor et.al., 2012). Tok Pulai Chondong merupakan pelopor kepada pembangunan sistem pondok di negeri Kelantan. Beliau juga telah mewakafkan tanahnya untuk pembangunan pondok dan telah membina sebuah masjid sebagai tempat pengajian. Selain itu, beliau juga telah menggalakkan para pelajarnya untuk membina pondok sebagai tempat tinggal memandangkan para pelajarnya berasal dari luar negeri

Kelantan seperti dari Kampar, Sumatera, Cambodia, Patani serta dari negeri-negeri di semenanjung Tanah Melayu (Ezad Azraai Jamsari et.al, 2011).

Antara faktor perkembangan institusi pondok di Kelantan ialah sokongan dan galakan daripada pemerintah dan pembesar negeri yang ingin melihat perkembangan syiar Islam di Kelantan. Sejak zaman Sultan Muhammad I (1818-1837 M), para ulama telah diberikan status yang tinggi dalam masyarakat setelah mereka pulang dari menuntut ilmu di Patani dan Makkah. Selain itu, para ulama juga telah berperanan sebagai pemimpin, pakar rujuk dan penasihat kepada Sultan. Mereka telah diberikan penghormatan yang tinggi oleh pemerintah dan masyarakat. Contohnya Tok Pulai Chondong (1792-1874 M), Tok Bachok (1868-1953 M), Tok Kenali (1868-1933 M) dan Tuan Tabal (1819-1891 M). Para ulama juga telah membuka pusat pengajian pondok secara sukarela bagi mengembangkan pendidikan agama Islam. Masyarakat telah menyokong usaha ini dengan memberi bantuan berbentuk tanah-tanah wakaf, menyumbang bantuan kewangan untuk membiayai perbelanjaan pondok serta memberikan zakat dan sedekah kepada para guru untuk menyara hidup mereka (Mohamad Abu Bakar, 1985 ; Ramli Saadon et.al, 2016).

Selain itu, perkembangan institusi pondok berlaku dengan pesat di Kelantan kerana pengaruh yang kuat daripada ulama tersohor Kelantan, Tok Kenali (1868-1933 M). Usaha yang dijalankan oleh beliau dan ulama-ulama lain telah menjadikan institusi pondok di Kelantan semakin berkembang dan masyhur (Abdullah Bin Hj. Ishak, 1987). Pertambahan tokoh-tokoh ulama yang berwibawa menjadikan institusi pondok di Kelantan berkembang pesat. Dengan perkembangan ini, ramai pelajar dari dalam dan luar negeri telah belajar di Kelantan untuk mendalami ilmu-ilmu agama (Arba'iyah Mohd Noor, 2008). Perkembangan ini memperlihatkan pembangunan pendidikan Islam di Kelantan semakin pesat pada abad tersebut. Institusi pondok semakin berkembang dan banyak dibangunkan untuk menyebarkan syiar Islam. Institusi pondok di Kelantan bukan sahaja terkenal sebagai pusat pendidikan Islam di semenanjung Malaysia tetapi juga di Asia Tenggara.

Antara pondok-pondok yang terkenal di Kelantan pada abad ke 19 M dan abad ke 20 M antaranya ialah Pondok Kenali (1910 M), Pondok Terusan (1954 M), Pondok Kubang Pasu (1850 M) dan Pondok Bunut Payung (1931 M) di Kota Bharu, Pondok Selehor (1912 M) dan Pondok Sungai Pinang (1907 M) di Tumpat, Pondok Padang Jelapang (1925 M), Pondok Kubang Bemban (1937 M) dan Pondok Lubok Tapah (1932 M) di Pasir Mas serta Pondok Sungai Durian (1958 M) di Kuala Krai.

3.0 METODOLOGI

Kajian ini merupakan kajian kualitatif sepenuhnya. data kualitatif ialah dalam bentuk analisis dokumen, temubual dan pemerhatian (Kamarul Azmi Jasmi, 2012). Kajian ini juga menumpukan kepada analisis kandungan dan deskriptif yang dijalankan berdasarkan kaedah triangulasi iaitu analisis dokumen, temubual serta pemerhatian.

Kajian teoritikal dijalankan dengan menganalisis dokumen meliputi pembacaan terhadap buku, jurnal, tesis dan prosiding. Data-data yang diperolehi akan dianalisis bagi mendapatkan maklumat yang sebenar berkenaan kajian yang dilakukan. Menurut Othman Lebar (2017), analisis dokumen dan rekod sangat diperlukan untuk memahami sejarah dan persekitaran berkaitan kajian yang dilakukan. Dokumen atau rekod yang diperolehi mempunyai pelbagai maklumat penting berkenaan kehidupan populasi, kepercayaan, budaya serta nilai-nilai yang dimiliki oleh masyarakat tempat yang dikaji.

Manakala metode temubual pula akan dijalankan oleh pengkaji untuk memperolehi maklumat berkenaan fakta, kepercayaan, perasaan dan kehendak yang diperlukan untuk mencapai sesuatu objektif penyelidikan. Proses temubual akan menggunakan temubual semi-struktur. Temubual ini menggunakan soalan-soalan yang telah dirangka sebelum sesi temubual dilakukan, namun penemubual diberi kebebasan untuk bertanya dan mendalami jawapan responden kepada satu soalan formal yang ditanya (Chua Yan Piau, 2011). Pengkaji akan menemubual seramai 5 orang informan iaitu seorang Pengerusi Pusat Pembangunan Pondok Berhad merangkap Mudir Pondok Lubuk Tapah, 2 orang guru dan 2 orang pelajar di institusi pondok terbabit. Para informan merupakan mereka yang terlibat secara langsung dengan proses pendidikan di institusi pengajian pondok yang sebahagiannya dijalankan dalam kaedah halaqah. Data-data yang diperolehi daripada proses temubual akan dianalisa secara manual dengan membuat transkripsi untuk memudahkan pengkaji mendapatkan data yang diperlukan.

Selain itu, pengkaji juga akan melakukan pemerhatian terhadap kawasan kajian untuk mengetahui secara mendalam dan terperinci keadaan sebenar komuniti atau kumpulan tertentu. Pemerhatian membolehkan penyelidik menghampiri sasaran dengan bebas dan terbuka serta memberi penekanan kepada perkara-perkara penting yang ingin dikaji (Othman Lebar, 2017). Teknik pemerhatian yang akan dilakukan oleh penulis ialah pemerhatian terbuka (*participant observation*) bagi mengesan sesuatu perkara yang ingin difokuskan sebagaimana dicadangkan oleh Denzin dan Lincoln (2000). Pengkaji akan masuk ke dalam kumpulan informan dan informan mengetahui kehadiran penulis untuk membuat pemerhatian dalam situasi yang sebenar (Ghazali Darussalam & Sufean Hussin, 2016). Pengkaji akan mengunjungi pondok-pondok yang terpilih sebagai lokasi kajian bagi mendapat gambaran sebenar berkaitan pengamalan kaedah halaqah yang dipraktikkan dalam pengajaran dan pembelajaran.

4.0 HASIL KAJIAN DAN PERBINCANGAN

Kaedah pengajaran dan pembelajaran yang dipraktikkan oleh Rasulullah SAW berdasarkan kepada al-Quran telah menjadi ikutan para sahabat, tabiin dan ulama-ulama silam telah diaplikasikan dalam institusi-institusi pengajian pondok di Malaysia khususnya di negeri Kelantan. Antaranya ialah kaedah halaqah, iaitu antara kaedah pendidikan Islam yang dipraktikkan oleh pendidik-pendidik bermula sejak zaman permulaan Islam (Abdullah Ishak, 1989). Kaedah halaqah merupakan kaedah warisan yang dipraktikkan dalam pendidikan di institusi pengajian pondok. Para pelajar akan mendengar penjelasan guru dengan teliti serta mencatat perkara-perkara penting berkenaan ilmu yang dipelajari (Luqman Hj. Abdullah, 2011). Kaedah halaqah merupakan antara kaedah pengajaran dan pembelajaran yang terbaik dan juga sesuai untuk dipraktikkan dalam suasana pembelajaran yang kolektif (Hasina Banu Shirin *et.al.*, 2014). Walaupun terdapat institusi-institusi pendidikan Islam yang lebih moden seperti madrasah dan universiti, namun kaedah halaqah masih lagi dipraktikkan dalam sistem pendidikan Islam terutamanya di masjid-masjid di seluruh negara Islam (Dini Farhana Baharudin *et.al.*, 2013).

Kaedah halaqah merupakan kaedah yang sering dikaitkan dan banyak diamalkan dalam aspek pendidikan di institusi pengajian pondok (Luqman Hj. Abdullah, 2011 ; Solahuddin Ismail, 2015). Elemen-elemen positif yang terkandung di sebalik sesuatu kaedah atau teknik pengajian termasuklah kaedah halaqah merupakan perkara utama yang perlu dinilai untuk mengenalpasti keberkesanannya sesuatu kaedah atau teknik tersebut. Dapatkan temubual berkaitan perkara ini dapat diperhatikan kepada transkripsi temubual berikut :

“Elemen-elemen dalaman atau roh menjadi titik tolak dalam mengangkat kaedah halaqah sebagai kaedah yang mampu membentuk budaya ilmu dan penerapan akhlak di kalangan para pelajar dalam mencapai tujuan dan matlamat pendidikan Islam. Elemen-elemen pembentukan adab dan perilaku positif dalam kalangan

para pelajar semasa proses menuntut ilmu sememangnya penting dalam melahirkan pelajar Islam yang berkualiti dan ulama yang berwibawa sebagaimana dahulu. Kaedah halaqah perlu menitiberatkan perkara-perkara yang menjadi satu keutamaan dalam proses menuntut ilmu seperti penerapan adab belajar, pergaulan antara pelajar lelaki dan perempuan, kaedah-kaedah pengajaran yang digunakan oleh para guru serta hubungan guru dengan murid yang merupakan antara elemen-elemen atau roh dalam kaedah halaqah”

(inf1/P/M1/Tbl/Kh.UM/13/3/2018)

Berdasarkan kepada transkripsi temubual tersebut, elemen-elemen yang terkandung dalam pelaksanaan halaqah juga merupakan satu keutamaan dalam meningkatkan potensi dan pembinaan kendiri para pelajar. Antaranya melalui penghayatan norma-norma adab, akhlak yang terpuji, hubungan antara guru dan murid serta kaedah pengajaran dan pembelajaran yang diterapkan. Penghayatan ini penting sebagai satu proses ke arah membentuk generasi pelapis para ulama yang kompeten dan berkaliber.

Kaedah halaqah sememangnya sinonim dengan sistem pendidikan di institusi pengajian pondok termasuklah di negeri Kelantan. Kaedah ini telah dipraktikkan sejak zaman berzaman daripada awal penubuhan institusi tersebut di negeri Kelantan. Kaedah halaqah merupakan warisan Rasulullah SAW masih relevan untuk dipraktikkan dalam sistem pendidikan masa kini terutamanya di institusi pengajian pondok. Kaedah halaqah mempunyai kelebihan-kelebihan yang tersendiri walaupun kaedah ini merupakan kaedah tradisional dalam pendidikan Islam. Kebanyakan institusi pengajian pondok di Kelantan masih mengekalkan tradisi mempraktikkan kaedah halaqah sebagai kaedah pengajaran dan pembelajaran. Pengekalan kaedah halaqah disebabkan kaedah tersebut merupakan antara identiti institusi pengajian pondok sejak turun temurun.

Antara institusi pondok yang masih mengekalkan kaedah halaqah sebagai salah satu kaedah pendidikan ialah Madrasah al-Diniyyah al-Bakriyah atau lebih dikenali dengan Pondok Pasir Tumbuh, Kota Bharu, Kelantan. Pondok Pasir Tumbuh juga dikenali sebagai Pondok Tuan Guru Haji Abdul Aziz Pasir Tumbuh, Pondok Terusan, Limbat. Pondok ini telah diasaskan pada tahun 1954 oleh al-Marhum Tuan Guru Haji Abdul Aziz Bin Abu Bakar bersama abangnya Tuan Guru Haji Mustafa Bin Abu Bakar (Ahmad Shairazi Atiqullah, Temubual, 11 April 2017). Berikut merupakan dapatan temubual yang diperolehi daripada informan berkenaan perkara ini :

“Kaedah halaqah merupakan kaedah pengajian utama di institusi ini iaitu para pelajar duduk bersila dalam bulatan di hadapan guru untuk belajar. Kaedah ini merupakan kaedah tradisional dalam sistem pengajian pondok yang dilaksanakan dalam setiap sesi pengajian yang dijalankan. Kaedah halaqah dikekalkan dalam sistem pendidikan pondok kerana ianya merupakan kaedah yang diasaskan oleh Rasulullah SAW. Kaedah halaqah merupakan kaedah utama iaitu duduk bersila dalam bulatan di hadapan guru untuk belajar. Kaedah halaqah juga adalah berasaskan pengajian kitab secara menyeluruh dari kulit ke kulit yang berbeza dengan sekolah yang menumpukan kepada bacaan isi penting dan berorientasikan peperiksaan. Kitab-kitab yang ditadah adalah kitab jawi atau kitab Arab dalam pelbagai disiplin ilmu sama ada Usuluddin, Tasawuf, Fiqh, Nahu, Tafsir dan falak. Kitab-kitab pengajian pula dapat diperolehi dengan mudah kerana masih terdapat di pasaran. Tiada had bilangan pelajar untuk satu-satu halaqah kerana ianya terbuka untuk semua”

(inf1/G1/Tbl/Kh.PPT/11/4/2017)

“Ya, kaedah halaqah merupakan kaedah utama dalam sesi pengajian di pondok. Pengajian halaqah adalah pengajian kitab dari kulit ke kulit. Ia umpama pengajian bersanad daripada satu guru kepada guru yang lain sejak dahulu, sekarang melalui pembacaan dan pengajian kitab. Para guru akan dikelilingi oleh para pelajar secara bersila dalam pengajian halaqah. Soal jawab selepas guru tamat mengajar. Ini kerana pelajar telah dididik akhlak semasa belajar tidak boleh mencelah semasa guru mengajar. Kepala Mutala‘ah membantu pengajian para pelajar dengan membentuk halaqah ilmu. Kepala Mutala‘ah juga ada yang mengajar di luar pondok. Para pelajar bebas bertanya apabila Kepala Mutala‘ah yang memimpin halaqah””

(inf2/P2/Tbl/Kh.PPT/11/4/2017)

Para pelajar akan mempelajari kitab-kitab agama sama ada kitab jawi atau kitab Arab dari kulit ke kulit. Bentuk pengajian pula terbahagi kepada dua bahagian iaitu pengajian *umumi* dan *nizami* yang mempraktikkan kaedah halaqah sebagai kaedah pengajian. Pengajian berbentuk sistem *umumi* merupakan sistem pengajian yang memberi peluang kepada pelajar untuk menadah kitab dan memilih matapelajaran mengikut kemampuan dan minat masing-masing. Pengajian *umumi* juga terbuka kepada masyarakat luar yang ingin mendalamai ilmu pengetahuan. Pengajian kategori *umumi* lazimnya dijalankan secara beramai-ramai bertempat di masjid yang terletak di tengah-tengah pondok (Ahmad Shairazi Atiqullah, Temubual, 11 April 2017). Kelas pengajian *umumi* biasanya diadakan selepas waktu solat rawatib bermula pukul 7.30-8.30 pagi selepas Subuh, selepas Zohor, selepas Asar dan selepas Maghrib. Selain itu, terdapat juga kelas-kelas yang dilakukan secara sukarela oleh pembantu pengajar atau Kepala Mutalaah di pondok-pondok, dewan asrama dan kelas-kelas pengajian. Para pelajar bebas untuk memilih kelas-kelas yang ingin diikuti berdasarkan minat masing-masing. Antara kitab yang diajar ialah *Munniyat al-Musalli*, *Matla' Badrain wa Majma' al-Bahrain* dan *Fathul Mu'in* (*Fiqh*), *Aqidah al-Najir* (*Usuluddin*) dan *Penawar Bagi Hati*, *Pelita Penuntut* dan *Minhaj al-Abidin* (*Tasawwuf*). Pengajian *nizami* pula ialah sistem yang dijalankan dengan membahagikan pelajar berdasarkan kemampuan serta dikawal oleh kurikulum yang khusus. Mereka akan dibimbing berdasarkan tahap kemampuan dan kebolehan mereka daripada tidak pandai membaca jawi kepada pandai membaca jawi dan kitab Arab. Bilangan pelajar diletakkan dalam bilangan yang kecil supaya guru-guru dapat memberi tumpuan terhadap pembelajaran mereka. (Ahmad Shairazi Atiqullah, Temubual, 11 April 2017). Kelas pengajian *nizami* bermula dari jam 9.30-11.30 pagi di kelas-kelas tertentu berdasarkan jadual harian yang telah disusun. Kelas-kelas *nizami* terbahagi kepada enam kelas bermula dengan kelas pemulihan, kelas peralihan (*ibtida'i*) seterusnya ke kelas-kelas berikutnya sehingga tamat pengajian. Pelajar yang berada dalam kelas pemulihan dan kelas peralihan (*ibtida'i*) perlu menghadiri kelas nizami tambahan bermula jam 9.30-10.30 malam setiap malam kecuali malam Jumaat kerana malam tersebut merupakan malam minggu.

Selain itu, Madrasah al-Rahmaniah atau Pondok Lubuk Tapah, Pasir Mas, Kelantan juga mempraktikkan kaedah halaqah dalam sistem pengajian. Pondok ini telah diasaskan oleh al-Marhum Tuan Guru Haji Ab. Rahman bin Che Wan Senik (1902-1989) pada tahun 1931/32. Pondok ini merupakan antara pondok tertua di Malaysia yang masih beroperasi sebagai pusat pendidikan Islam di Kelantan. Kelas pengajian di pondok ini juga terbahagi kepada dua bentuk iaitu pengajian umum (*'umumi*) dan pengajian khusus (*nizami*). Kaedah pengajian yang dijalankan ialah berbentuk kaedah halaqah iaitu pelajar akan duduk bersila dalam bentuk bulatan atau melingkar di hadapan guru. Dapatkan temubual berikut telah menjelaskan perkara ini :

“Kaedah halaqah merupakan kaedah pengajian utama di institusi ini. Kaedah ini juga merupakan tradisional dalam sistem pengajian pondok yang diwarisi daripada kaedah yang diasaskan oleh Rasulullah SAW”

(inf2/Tbl/Kh.PLT/22/3/2017)

“Sepanjang saya belajar, memang di sini pengajian dijalankan berdasarkan kaedah halaqah. Halaqah ni pengajian berdasarkan kitab. Kitab yang dipelajari ialah kitab Fiqh, Usuluddin dan Tasawuf iaitu pengajian kitab-kitab *turath*. Kalau ada soalan yang ingin ditanya, biasanya selepas tamat sesi pembelajaran sama ada pertanyaan lisan ataupun dengan menulis di atas kertas (biasanya pelajar muslimat). Kadang-kadang guru memberi peluang untuk bertanya semasa sesi halaqah belum tamat. Pelajar akan mencatat isi-isi penting dalam sesbuah sesi pengajian biasanya di sudut tepi kitab (*dhabit*) kerana dibimbangi akan lupa huriaian terhadap isi kandungan penting yang diberikan oleh guru. Pelajar lama juga akan berperanan sebagai Kepala Mutala‘ah untuk mengajar pelajar-pelajar baru merangkumi semua subjek berdasarkan kitab jawi. Perbincangan dengan rakan-rakan pengajian biasanya berlaku sebelum sesi halaqah bermula”

(inf1/P1/Tbl/Kh.PLT/22/3/2017)

Selain daripada pelaksanaan kaedah halaqah, transkrip temubual di atas juga menjelaskan berkaitan intipati atau asas yang terkandung dalam kaedah halaqah. Kitab *turath* merupakan material utama yang dijadikan bahan pengajaran dan pembelajaran dalam halaqah. Guru pula akan membaca dan mensyarahkan kandungan kitab kepada pelajar manakala pelajar akan melakukan *dhabit* terhadap perkara-perkara yang mustahak berkaitan pengajian tersebut. Sesetengah guru membuka ruang soal jawab kepada para pelajar berkaitan pengajian yang diikuti. Walaubagaimanapun, keseluruhan proses pengajian berkisar pada satu hala sahaja kerana soal jawab dan pertanyaan amat jarang dilakukan (Mohd Faizal Bin Jusuh, Temubual, 22 Mac 2017). Para guru juga akan dibantu oleh pelajar-pelajar lama yang dikenali sebagai Kepala Mutala‘ah untuk membimbing para pelajar terutama pelajar baru. Mereka kebiasaannya akan membuka sesi pengajian di pondok-pondok kediaman pelajar atau di masjid untuk membantu para pelajar mendalami ilmu-ilmu yang dipelajari. Selain itu, perbincangan ringkas di kalangan pelajar berkaitan subjek yang akan dipelajari juga berlangsung sebelum para guru dan Kepala Mutala‘ah memulakan sesi pengajian.

Jumlah kitab dan bidang ilmu yang dipelajari bergantung sepenuhnya kepada para guru berdasarkan kemahiran dan kepakaran mereka. Pengajian kitab berbentuk konsep pengajian kitab dari kulit ke kulit dan para pelajar perlu menamatkan pengajian sesbuah kitab sebelum mempelajari kitab-kitab baru. Pengajian lazimnya diadakan di masjid dan di tiga buah madrasah serta di pondok-pondok pelajar sendiri.

Pengajian berbentuk sistem ‘*umumi* memperlihatkan pelajar diberi pilihan untuk menadah kitab mengikut kemampuan dan minat mereka sendiri. Walaubagaimanapun, para pelajar perlu mempelajari kitab-kitab asas pondok berdasarkan ketentuan yang telah dilakukan oleh Lujnah Pendidikan Pondok Lubuk Tapah. Pengajian kategori umum dijalankan di Masjid Rahmaniah yang terletak di tengah-tengah pondok bersebelahan dengan rumah al-Marhum Tuan Guru Haji Abdullah. Pengajian umum terbuka kepada masyarakat awam dan penduduk sekitar serta kepada semua pelajar Pondok Lubuk Tapah. Pengajian ini dijalankan pada setiap hari selepas waktu Maghrib. Ia diadakan sebanyak enam kali seminggu. Antara kitab yang diajar ialah *al-Safinah al-Naja* dan *Munniyat al-Musalli* (Fiqh), *Matn al-Ajurumiyyah* (Nahu), Penawar Bagi Hati dan *Durrat al-Nasibin* (Tasawwuf) serta *Tafsir al-Jalalain* (Tafsir).

Pengajian berbentuk khusus (*nizami*) pula ialah pengajian yang tertumpu kepada pelajar-pelajar tetap Pondok Lubuk Tapah. Pengajian *nizami* diadakan sebanyak tiga kali sehari selepas waktu Subuh, waktu Dhuha dan selepas waktu Isyak (Mohd Faizal Bin Jusuh, Temubual, 22 Mac

2017). Biasanya Tuan Guru sendiri akan mengajar pelajar-pelajar diperingkat ini dan pelajar-pelajar lama juga dilantik sebagai pembimbing pelajar-pelajar bawahan. Pihak pentadbiran juga telah membahagikan tahap wajib para pelajar mengikuti kuliah yang dikendalikan oleh para guru mengikut kategori ilmu yang diajar iaitu:

- Kelas Rendah bagi pelajar yang baru belajar menulis dan membaca jawi. Antaranya belajar *Muqaddam al-Quran*, pelajaran fardhu ain dan pelajaran Tauhid dengan menggunakan kitab *Persediaan Bagi Sekalian Mukallaf*.
- Kelas Peralihan bagi pelajar yang baru pandai membaca dan menulis Jawi. Pada peringkat ini juga pelajar telah mempelajari kitab-kitab jawi yang rendah dan mudah difahami. Antara kitab yang digunakan ialah *Pedoman Sembahyang Berjemaah*, *Hidayat al-Sibyan* (Fiqh) dan *Pelita Penuntut* (Tasawwuf).
- Kelas Menengah iaitu kelas bagi pelajar yang sudah pandai dan lancar membaca jawi. Pengajian di peringkat ini menggunakan kitab-kitab jawi yang agak tinggi serta diajarkan juga ilmu Nahu dan Saraf. Antara kitab yang dipelajari ialah *Matn al-Ajurumiyyah* (Nahu), *Muniyyat al-Musalli*, *Manhaj al-Talibin* (Fiqh), *Tafsir Nur Ehsan* (Tafsir), *Sunan Abi Daud* (Hadis) dan *Penawar Bagi Hati* serta Kitab *Hikam* (Tasawwuf).
- Kelas Tinggi iaitu kelas Arab bagi pelajar yang telah menguasai tulisan jawi dan Bahasa Arab. Pelajar juga akan mempelajari kitab-kitab Arab. Antara kitab yang digunakan ialah *Matla' al-Badrain wa Majma' al-Bahrain* dan *al-Mahalli* (Fiqh), *Tafsir al-Nasafi* (Tafsir), *al-Durr al-Thamin* (Tauhid), *al-Ibriz al-Sarfi* (Saraf) dan *al-Luma fi Usul al-Fiqh* (Usul Fiqh).

Berdasarkan pemerhatian yang dilakukan oleh pengkaji, proses pengajian dalam kaedah halaqah dipraktikkan sepenuhnya dalam sistem pengajian di kedua-dua institusi pengajian pondok terbabit. Pusat pengajian utama berdasarkan kaedah halaqah ialah di masjid selain di beberapa tempat yang dijadikan kelas khusus untuk pengajian. Rumusnya, cara pengajian berdasarkan kaedah halaqah yang dijalankan di pondok ialah sebagaimana berikut :

- a) Pelajar akan duduk bersila mengadap guru dalam kapasiti yang tidak terhad.
- b) Pelajar akan duduk bersila dalam bentuk bulatan, separa bulatan atau dalam kumpulan berbentuk lingkungan mengadap guru
- c) Pengajian berdasarkan pembacaan dan penghuraian sesebuah kitab dari satu halaman ke halaman seterusnya (kulit ke kulit) sehingga kitab tersebut tamat (*khatam*) sebelum pengajian berpindah kepada kitab yang lain
- d) Guru akan menghuraikan secara terperinci sesuatu pengajian yang diikuti berpandukan kepada kitab-kitab khusus iaitu kitab *turath* sama ada kitab jawi atau kitab Arab
- e) Pengajaran dan pembelajaran di institusi pengajian pondok menggunakan bahasa Melayu dan bahasa tempatan sebagai bahasa pengantar walaupun terdapat kitab-kitab pengajian yang ditulis dalam bahasa Arab
- f) Para pelajar mesti membawa dan memiliki kitab-kitab yang ingin dipelajari dalam kaedah halaqah
- g) Para pelajar lazimnya akan melakukan catatan daripada penerangan yang diberikan oleh guru pada penjuru kitab (*Dhobit*)

- h) Pelajar kebanyakannya memberi tumpuan dan perhatian sepenuhnya terhadap pengajian yang diikuti
- i) Pengajian al-Quran juga dijalankan dalam kaedah halaqah
- j) Masa pengajian berlangsung antara setengah jam sehingga satu jam bagi setiap matapelajaran
- k) Proses soal jawab hanya berlaku selepas sesi pengajian tamat kecuali guru sendiri membuka ruang soalan semasa sesi halaqah masih lagi berlangsung

5.0 PERKARA-PERKARA BERKAITAN APLIKASI KAEDAH HALAQAH DI PONDOK-PONDOK TERPILIH DI NEGERI KELANTAN

Kaedah halaqah merupakan antara kaedah utama yang diaplikasi dalam pendidikan di institusi pengajian pondok terutamanya pondok-pondok tradisional di negeri Kelantan. Daripada pemerhatian yang dilakukan, maka secara keseluruhannya beberapa aspek dapat dikenalpasti melalui aplikasi kaedah halaqah sebagaimana dalam Jadual 1 berikut:

Jadual 1 Aplikasi Kaedah Halaqah di Pondok-Pondok Terpilih di Negeri Kelantan

BIL.	PERKARA-PERKARA YANG DILAKUKAN SEMASA PEMERHATIAN	FREKUENSI		
		SANGAT SETUJU	SETUJU	TIDAK SETUJU
1.	Pelajar dan guru datang tepat pada waktunya sebelum sesi pengajian halaqah bermula		✓	
2.	Guru membaca doa, surah al-Fatihah dan selawat ke atas Nabi Muhammad SAW pada awal sesi pengajian halaqah untuk mendapat keberkatan ilmu	✓		
3.	Pelajar duduk beramai-ramai dalam bentuk lingkaran atau bulatan di atas lantai dengan bimbingan seorang guru	✓		
4.	Guru dan pelajar mempunyai kitab masing-masing semasa sesi pengajian	✓		
5.	Guru akan mengulangi kembali pengajian yang terdahulu sebelum meneruskan pengajian yang seterusnya		✓	
6.	Guru membaca isi kandungan kitab satu demi satu serta menghuraikan maksudnya	✓		
7.	Pelajar mendengar dengan teliti dan memerhatikan pada kitab semasa guru membaca kitab		✓	
8.	Pelajar mencatat (<i>habit</i>) huraian yang dilakukan oleh guru pada kitab atau buku nota		✓	
9.	Pelajar memberi tumpuan sepenuhnya kepada sesi pengajian halaqah			

			✓	
10.	Pelajar menjaga adab dan menghormati guru semasa sesi pengajian halaqah	✓		
11.	Terdapat pelajar yang bercakap-cakap atau tidur semasa sesi pengajian <i>halaqah</i>		✓	
12.	Terdapat soal jawab di antara guru dan pelajar semasa sesi pengajian halaqah			✓
13.	Terdapat sesi soal jawab selepas sesi pengajian halaqah tamat		✓	
14.	Terdapat penggunaan alat bantu mengajar semasa sesi pengajian halaqah		✓	
15.	Secara keseluruhan, pengajian dalam sesi halaqah berlangsung dengan amat baik	✓		

Daripada jadual di atas, secara umumnya pelaksanaan kaedah halaqah berlangsung dalam suasana yang amat baik. Pelaksanaannya merangkumi aspek pembukaan sesi pengajian dengan doa, selawat ke atas Rasulullah SAW dan membaca al-Fatihah, duduk dalam halaqah, mempunyai kitab rujukan untuk pengajian yang diikuti, penghuraian yang mendalam oleh guru serta penjagaan adab terhadap guru semasa sesi pengajian berlangsung. Namun, beberapa perkara perlu diberikan perhatian iaitu berkenaan kedatangan pelajar ke sesi halaqah memandangkan ada sebilangan kecil pelajar yang lambat. Kebanyakan guru pula akan terus menghuraikan isi pengajian semasa atau menyambung topik perbincangan tanpa mengulangi kembali isi kandungan pengajian yang lalu. Selain itu, terdapat sebilangan kecil pelajar yang kurang fokus kepada sesi pengajian yang sedang berlangsung. Mereka tidak *dhabit* dan hanya mendengar sahaja penerangan guru, tidak memberi tumpuan serta ada yang bercakap-cakap malahan tertidur semasa pengajian. Tambahan pula, sebahagian sesi pengajian tidak mempunyai soal jawab dan penggunaan alat bantu mengajar yang terhad kecuali penggunaan papan putih dalam pengajian-pengajian yang melibatkan ilmu faraid dan perkara-perkara berkaitan ilmu fiqh. Ini memandangkan para guru hanya menghurai dan menerangkan secara terperinci terhadap pengajian yang dijalankan dengan merujuk kepada kitab-kitab tertentu.

6.0 KESIMPULAN

Kaedah halaqah merupakan manifestasi daripada kaedah pendidikan yang dipratikkan sejak zaman Rasulullah SAW. Walaupun prospek pendidikan dan budaya keilmuan telah mengalami transformasi meliputi kaedah pengajian dalam pengajaran dan pembelajaran, namun kaedah-kaedah tradisi yang diwarisi daripada Rasulullah SAW masih lagi relevan dan sinonim dengan sistem pengajian di institusi pendidikan Islam di rantau Nusantara umumnya dan di negeri Kelantan khususnya. Antaranya ialah institusi pondok yang berperanan sebagai pusat pendidikan Islam dan perkembangan ilmu pengetahuan yang menjadi tumpuan masyarakat daripada pelbagai latar sosial sehingga kini. Institusi ini juga merupakan tempat untuk mempertahankan tradisi keilmuan Islam yang diwarisi sejak turun temurun berpandukan akidah Ahli Sunnah Wal Jamaah, Fiqh Syafie dan Tasawuf al-Ghazali. Perkembangan ini telah berjaya membawa perubahan dan

kemajuan dalam kehidupan masyarakat Melayu-Islam secara keseluruhannya (Mohd Zahirwan Halim Zainal Abidin et.al, 2018).

Kaedah tradisi seperti kaedah halaqah masih lagi dikekalkan sebagai kesinambungan sistem pengajian pondok sejak zaman berzaman. Walaupun zaman semakin berkembang dengan pelbagai pembaharuan dalam pendidikan sama ada dalam aspek kaedah, teknik dan cara pembelajaran dan pengajaran, ternyata kaedah halaqah masih lagi sesuai untuk diperaktikkan dalam dunia pendidikan moden. Institusi pondok tradisional kebanyakannya masih lagi mengekalkan kaedah halaqah dalam sistem pendidikan. Pengajian kitab turath sama ada kitab jawi atau Arab berdasarkan kaedah halaqah terus berkekalan sebagai legasi turun temurun pengajian pondok. Sambutan pelajar dan masyarakat terhadap institusi pondok masih lagi berterusan walaupun kaedah tradisi seperti kaedah halaqah masih dikekalkan dalam sistem pengajian. Keberkatan ilmu pengetahuan yang dipelajari melalui kaedah halaqah yang merupakan antara sunnah Rasulullah SAW menyaksikan kelahiran ramai para ilmuan dan para ulama hasil didikan melalui institusi pondok selain madrasah dan universiti. Keperluan tenaga, kemahiran komunikasi dan keilmuan mereka amat dituntut dalam usaha menyebarkan dakwah dan kefahaman Islam di dalam masyarakat moden yang semakin terdedah dengan pelbagai kekeliruan dalam memahami Islam.

Penghargaan

Kajian ini tidak akan dapat dijalankan dengan sempurna sekiranya tiada bantuan dan sokongan daripada pihak pengurusan Pondok Lubuk Tapah, Pasir Mas, Kelantan serta pengurusan Pondok Pasir Tumbuh, Kota Bharu, Kelantan.

Rujukan

- Ab. Halim Tamuri & Nik Mohd Rahimi Nik Yusoff. (2010). *Kaedah Pengajaran dan Pembelajaran Pendidikan Islam*. Bangi: Penerbit Universiti Kebangsaan Malaysia.
- Abdullah Ishak. (1989). *Sejarah Perkembangan Pelajaran dan Pendidikan Islam*. Selangor: al-Rahmaniah.
- Abdullah Ishak. (1995). *Pendidikan Islam dan Pengaruhnya di Malaysia*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Achmad Muslimin. (2015). Implementasi Metode *Halaqah* Dan Resitasi Dalam Tahfiz Al-Quran Di SDIT EL-HAQ, Banjarsari Buduran Sidoarjo. *Jurnal Adabiyah: Pendidikan Islam*, 1(1), 55-61. ojs.umsida.ac.id/index.php/ajpi/article/download/164/172
- Ahmad Fauzi Abdul Hamid. (2010). *Islamic Education in Malaysia*. Singapore: S.Rajaratnam School of International Studies.
- Ahmad Shairazi Atiqullah, temubual, 11 April 2017.
- Ahmad Shalaby. (1976). *Sejarah Pendidikan Islam*. Singapura: Pustaka Nasional
- Ali Mohammad. (2008). Sumbangan Tamadun Islam Dalam Kehidupan Masyarakat Di Alam Melayu Hingga Abad Ke-17 M. *Jurnal al-Tamaddun*, 3, 68-84.
- al-Munjid fi al-Lughah wa al-Adab wa al-Ulum*. (1927). Beirut : al-Matba'ah al-Kathulikiyyah.
- Amran Kasimin. (1993). *Agama dan Perubahan Sosial Di Kalangan Penduduk Asli Di Semenanjung Tanah Melayu*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Arba'iyah Mohd Noor. (2008). Perkembangan Pendidikan Islam di Kelantan. *Jurnal Malaysia Dari Segi Sejarah*, 36, 68-83.
- Chua Yan Piaw. (2011). *Kaedah Penyelidikan Edisi Kedua*. Kuala Lumpur : McGraw-Hill (Malaysia) Sdn. Bhd.

- Denzin, N. And Lincoln, Y. (2000). The Discipline And Practice Of Qualitative Research. Denzin, N.K. And Lincoln, Y.S., Eds., *Handbook Of Qualitative Research*. Sage, Thousand Oaks, 1-32.
- Dini Farhana Baharudin, Mohd. Rushdan Mohd. Jailani & Melati Sumari. (2013). Islamic Study Circle (Halaqah) As A Teaching Method In Counselor Education: Students' Experience. *Proceeding of the World Conference on Integration of Knowledge, WCIK 2013. 25-26 November 2013, Langkawi, Malaysia*, 129-134.
- Ezad Azraai Jamsari, Noor Inayah Yaakob, Wan Kamal Mujani, Adibah Sulaiman & Kamaruzaman Jusoff. (2011). The Influence of Middle East on The Development of Islamic Education in Kelantan, Malaysia. *Middle East Journal of Scientific Research* 7, 141-150. <http://www.idosi.org/contact.htm>
- Farida Rizki Umami. (2015). *Pembentukan Karakter Religius Siswa Melalui Metode Halaqah di SDIT Harapan Bunda Purwokerto*. Tesis Sarjana, Fakultas Tarbiyah dan Ilmu Keguruan Institut Agama Islam Negeri (IAIN) Purwokerto.
- Ghazali Darussalam & Sufean Hussin (2016), *Metodologi Penyelidikan Dalam Pendidikan*. Kl : Penerbit Universiti Malaya
- Hasina Banu Shirin, A.Y.M. Atiquil Islam & Mohammad Serazul Islam. (2014). Development and Validation of the Study Circle Model in Higher Education: The Application of Structural Equation Modeling. *Malaysia Online Journal of Educational Management (MOJEM)*, 2(3), 18-32. <http://mojem.um.edu.my>
- Ibnu Hajar al-Asqalani. (2002). *Fathul Bari (Terj.)*. Jilid 1. Jakarta: Pustaka Azzam.
- Ibrahim Anis, Atiyah al-Sawalih, Ab. Halim Muntasar, Muhammad Khalfullah Ahmad (Dr.). (1972). *al-Mu'jam al-Wasit, al-Juz'u al-Awal*, al-Tab'ah al-Thaniyah, Kaherah.
- Ismail Hussein & Aziz Deraman (et.al.). (1989). *Tamadun Melayu Jilid 2*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa Dan Pustaka, Kementerian Pendidikan Malaysia.
- Jasni Sulong. (2015). Pondok Education in Seberang Perai: Its Evolution and Uniqueness. *Jurnal Kajian Malaysia*, 33, 75-90. [http://web.usm.my/km/33\(Supp.2\)2015/km33s22015_05.pdf](http://web.usm.my/km/33(Supp.2)2015/km33s22015_05.pdf)
- Juhadi Yean Abdullah. (2012). Mengembalikan Kegemilangan Institusi Pondok. *Utusan Online*. 08 November 2012.
- Kamarul Azmi Jasmi. (2012). Metodologi Pengumpulan Data Dalam Kajian Kualitatif. *Kertas Kerja Kursus Penyelidikan Kualitatif Siri 1, 2012*, 1-6.
- Luqman Hj. Abdullah (2011), Latest Development of Traditional Islamic Education in Kelantan. Prosiding INTED, 2011, 2193-2198.
- Luqman Hj. Abdullah, temubual, 13 Mac 2018.
- Masyurah Mohd Rawi, Harun Baharuddin, Maimun Aqsha Lubis, Siti Aisyah Romli. (2015). Institusi Pondok Dalam Sistem Pendidikan Islam di Malaysia. *Kertas Kerja The 7th International Workshop And Conference Of Asean Studies On Islamic And Arabic Education And Civilization (Poltan-Ukm-Polimed)*, 1-10.
- Mohamad Abu Bakar. (1985). Pondok, Pilihanraya dan Pemerintahan di Kelantan. *Kelantan Dalam Perspektif Sosio Budaya*. Kuala Lumpur: Jabatan Pengajian Melayu Universiti Malaya, 55-64.
- Mohammad Redzuan Othman. (2006). *Islam Dan Masyarakat Melayu: Peranan Dan Pengaruh Timur Tengah*. Kuala Lumpur: Penerbit Universiti Malaya.
- Mohammad Redzuan Othman. (2001). Masjid al-Haram dan Peranannya Dalam Perkembangan Awal Pendidikan dan Intelektualisme Masyarakat Melayu. *Jurnal Usuluddin*, 13, 65-80.
- Mohd Amir Azim B. Saidin, temubual, 11 April 2017.
- Mohd Faizal Bin Jusuh, temubual, 22 Mac 2017.
- Mohd Ikhwan Affandi B. Mohd Fazli, temubual, 22 Mac 2017.

- Mohd Roslan Mohd Nor, Ahmad Zaki Ibrahim, Abdullah Yusof, Muhamad Fauzi Zakaria & Mhd Faizal Mhd Ramli. (2012). Early History of Islamic Education and Its Expansion in the State of Kelantan, Malaysia. *Middle East Journal of Scientific Research*, 11(8), 1153-1160, <http://www.idosi.org/contact.htm>.
- Mohd Taib Osman, A. Aziz Deraman. (2000). *Tamadun Islam Di Malaysia*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa Dan Pustaka.
- Mohd Zahirwan Halim Zainal Abidin, Huzaimah Ismail, Anuar Ramli, Muhammad Yusri Yusof@Salleh, Paiz Hassan, Abd. Munir Mohd Noh & Muhd Imran Abd. Razak. (2018). “Unsur-Unsur Kearifan Tempatan Dalam Tradisi Pengajian Pondok”. Kertas Kerja Seminar *Hukum Islam Semasa*, IX(2018), 1-17.
- Muhammad Bin Ismail Abu ‘Abd Allah al-Bukhari. (2004). *al-Jami‘ al-Musnad al-Sahih al-Mukhtasar Min Umur Rasulullah SAW wa Sunanabi wa Ayyamibi*, Tahqiq Muhammaf Zuhair Bin Nasir al-Nasir, Kitab al-Ilm, Bab Man Qa‘ada Haithu Yantahi Bihi al-Majlis, no. hadis 66, jil. 1, t.tp: Dar Tawq al-Najah.
- Muhammad Said Ramadhan al-Buti. (1996). *Fiqh al-Sirah al-Nabawiyyah*. Beirut-Lubnan: Darul Fikr al-Muasir.
- Nik Mohamed B. Nik Mohamed Salleh. (1985). Perkembangan Pendidikan atau Pengajian Islam di Negeri Kelantan. *Warisan Kelantan IV*. Kota Bharu: Perbadanan Muzium Negeri Kelantan, 13-21.
- Noornajihan Jaafar dan Abd. Halim Tamuri. (2012). Pedagogi Rasulullah SAW Dalam Pengajaran. Prosiding *Persidangan Kebangsaan Pendidikan Islam 2012*, 1-14.
- Nor Azlina Abd. Wahab, Norafifah Ab. Hamid & Norajila Che Man. (2016). Pemerksaan Peranan Masjid di Malaysia Era Kontemporari. *e-Academia Journal UiTMT*, 5(2), 219-229, <http://jurnale-academiauitmt.edu.my/>.
- Numan Hayimasae. (2013). Intellectual Network of Patani and the Haramayn. Patrick Jory (ed.), *Ghost of the Past in Southern Thailand*. Singapore: NUS Press, 110-128.
- Nur Azuki Yusuff & Nik Kamaliah Nik Abdullah. (2007). Institusi dan Sistem Pendidikan Islam : Suatu Analisa Tahap Perkembangannya di Kelantan. *Jurnal al-Tamaddun*, 2, 139-160.
- Othman Lebar. (2017). *Penyelidikan Kualitatif Pengenalan Kepada Teori Dan Metode Edisi Kedua*. Tanjung Malim : Penerbit Universiti Pendidikan Sultan Idris.
- Ramli Saadon, Khairi Arifin & Ishak Saat. (2016). Perkembangan Pendidikan Orang Melayu di Malaya Sebelum Kemunculan Western-Type-Education. *Jurnal Perspektif*, 8(2), 79-96.
- Rosnani Hashim, Saheed Ahmad Rufai dan Mohd Roslan Mohd Nor. (2011). Traditional Islamic Education in Asia and Africa : A Comparative Study of Malaysia’s Pondok , Indonesia’s Pesantren and Nigeria’s Traditional Madrasah. *World Journal of Islamic History and Civilization (WJIHC)*, 1, 94-107, <http://www.idosi.org/contact.htm>.
- Shafie Bakar. (1992). Perkembangan Islam Di Malaysia. *Konsep Pembangunan Dan Kenegaraan Malaysia*. Bangi: Universiti Kebangsaan Malaysia, 54-60.
- Solahuddin Ismail & Zaheruddin Othman. (2015). Pembangunan Pendidikan Islam Tradisional Dalam Komuniti ASEAN: Perbandingan Antara Malaysia, Indonesia dan Thailand. Prosiding *2nd International Conference on Innovation and Sustainability (ICOIS2015)*, 1-8.
- Wan Husein Azmi. (1980). Islam Di Malaysia: Kedatangan Dan Perkembangan Abad Ke 7-20 M. *Tamadun Islam Di Malaysia*. Kuala Lumpur: Persatuan Sejarah Malaysia, 21-30
- Zawawi Haji Ahmad. (1984). *Pendidikan Islam Kaedah dan Teknik Pengajaran*. Petaling Jaya: International Book Service.